

УДК 373.5.016:94(=512.19)

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2022-14.14>

«ЗАГУБЛЕНІ»: КРИМ ТА КРИМСЬКІ ТАТАРИ У ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

ПОПОВА КАТЕРИНА ВІТАЛІЇВНА

вчитель історії у НВК школі-лицею № 19 м. Рівне,
здобувачка ступеня PhD кафедри теорії і методики виховання
Рівненський державний гуманітарний університет
katerina121997@ukr.net
orcid.org/0000-0001-9060-0330

У статті відображено представлення Кримського півострова та кримських татар у змісті шкільної історичної освіти. Це завдання реалізовано шляхом аналізу навчальних програм з історії України 9-11 класів. Авторка констатує, що передумовою для появи образу Іншого стала популяризація західними грантодавцями в Україні ідеї толерантності. Позиція авторки базується на твердженні про те, що на зміст шкільної історичної освіти впливають зовнішньо- та внутрішньополітичні фактори: євроінтеграційні процеси, анексія Криму, впровадження НУШ тощо. Вивчаючи ці та інші чинники, авторка констатує зміни у змісті навчальних програм з історії. На її думку, вони означені представленням історії Криму у політичному дискурсі, тим часом як соціокультурні процеси відображені фрагментарно. Це ускладнює учням знайомство з представниками іншостей, усвідомленню ними функціонування міжкультурної комунікації і взаємовпливу культур. Таким чином, на думку авторки, такий статус-кво не створює оптимальних передумов для формування у учнів полікультурної компетентності.

Ключові слова: Кримський півострів, кримські татари, навчальні програми, зміст освіти, полікультурна компетентність, Інший.

Постановка проблеми. «Багатокультурність» чи споріднене «полікультурність» – категорії, які в пострадянському освітньому просторі прийшли на зміну словосполученню «інтернаціональне виховання». Ці поняття повільно пробивали собі місце в понятійному апараті науковців і вчителів тоді, коли шкільна історична освіта ставала все більш україноцентричною. Її постановня призвело до того, що невідомі етнічні групи фактично загубилися в наративах вітчизняної історії. Цей статус-кво суперечив тим теоретичним підходам, що були властиві педагогічній думці Заходу. Усвідомлення цього врешті-решт зумовило появу нових підходів у викладанні предметів суспільно-гуманітарного циклу в Україні.

Зміст шкільної історичної освіти відображає пріоритети, мету і завдання державної політики. Відповідно впродовж 32 років відбуваються процеси, які можна означити як відповідь української держави на нові «виклики». До таких з-поміж інших відносимо події 2014 р., пов'язані з анексією Кримського півострова та російсько-українською війною 2022 р.

До об'єктивних викликів відносимо й міграційні процеси в сучасному світі. Останнім часом їх суб'єктами стали й мільйони тих, хто змушений був залишити свої домівки внаслідок агресії Росії проти України. Ці жінки та діти мають взаємодіяти в новому для себе соціокультурному просторі з представниками іншостей. Тим самим актуалізується роль сучасної української школи, яка не тільки формує повагу школярів до культури інших народів, а й має інтегрувати їх у простір полікультурності в її колишній і сучасній проекціях, сприяти формуванню полікультурної компетентності здобувачів освіти. Важливим тематичним сюжетом, який має сприяти досягненню цієї мети, є історія та культура кримських татар, а в враховуючи ракурс регіоналістики – Кримського півострова.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивчення доробку вчених і вчителів з означеної в назві статті теми, засвідчує, що така «книжкова полиця» не є особливо заповненою. Серед авторів, які в той чи інший спосіб торкалися предмету даної статті, назвемо імена І. Гирича [1], В. Мисана [10]; [11], С. Терно [23].

Мета статті: проаналізувати (не)присутність Кримського півостровакримських татар у змісті шкільного курсу історії України 9-11 класів.

Виклад основного матеріалу. Здається, поява Іншого в українській шкільній історичній освіті відбувалася по-особливому: вона стала своєрідним «відгомонам» проблеми толерантності, котра послідовно популяризувалася західними грантодавцями. Усвідомлення поліетнічності та поліконфесійності населення України, культурної самотності соціальних груп, їх співіснування/взаємодія тощо стали предтечами розмови про терпимість до іншості, закономірності її існування, яка на макрорівні ідентифікувалася в образі так званих сусідів. Сфокусований «спаринг» «толерантність – недомінуючі групи» (де первинною виявилася терпимість, а відповідь на питання «до кого?» – похідною) означає своєрідність процесу поступової інтеграції освітян в проблему полікультурності. Наведемо кілька прикладів, які підтверджують цю гіпотезу.

У 2010 р. в Києві відбувся міжнародний круглий стіл «Школа толерантності. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи» [2]. На форумі обговорено й суб'єктність Криму у вітчизняній історії. Так, співробітник Інформаційно-дослідницького центру «Інтеграція та розвиток» О. Смірнов наголосив на необхідності пошуку «спільної національної ідея» для українців та кримських татар, щоб останні не відчували себе «чужими». Свої коментарі стосовно надмірного україноцентризму в шкільних підручниках висловив Григорій Касьянов.

У 2012 р. за підтримки міжнародного фонду «Відродження» вийшов «Підручник з історії: проблеми толерантності» [3]. У ньому йдеться про європейський досвід впровадження толерантності у викладанні історії; подані методичні та методологічні поради щодо впровадження останньої у зміст історичної освіти в Україні.

Разом з тим, в українському освітньому просторі від початку 1990-х рр. поволі проростали паростки іншості. Про це свідчить поява проєкту концепції літературної освіти «Єдність

національної гуманітарної освіти в поліетнічних умовах України» (1992 р.). У документі, що має таку промовисту назву, знання громадянами України своєї історії та мови, що формується в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу, потрактовано передумовою для поваги інших народів. Неначе політична маніфестація сприймаються такі слова вищезазначеного документу: «мусимо враховувати історичну помилку Росії: як імперія вона розпалася (а як федерація розпадається нині) не в останню чергу й через те, що там віками всі були приречені знати мову і культуру одного народу, а той не знав і не вивчав ні української, ні башкирської, одне слово ніякої іншої мови й культури «своїї» імперії» [6, с. 25]. Міркуючи так, автори проєкту концепції літературної освіти запропонували включення до освітнього цензу громадянина України знання трьох мов (державної, однієї з європейських та однієї з мов народів України). Важливо, що їм йшлося не тільки про розширення комунікативних «каналів» громадянина, а й про знайомство здобувачів освіти з культурою сусідів. Одна з дидактичних ідей для реалізації концепції формулювалася так: «Неможливо знати світову культуру без знання культури, мови, літератури найближчого сусіда, які вивчаються єдиним «блоком»: мова через літературу, література через мову» [6, с. 27].

Будемо відверті: в середовищі істориків такі сміливі пропозиції на початку 1990-х рр. не звучали. Водночас не можна оминати увагою винятків. Так, у 2009 р. з'явилися висновки групи науковців, які вивчали шкільні підручники з історії України. Вони запропонували проєкт, у якому сформулювали мету історичної освіти: прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей. Серед основних принципів названо полікультурний підхід, який акцентує увагу на органічній єдності історії, культури, мови, традицій і звичаїв, котрі забезпечують наступність і спадкоємність поколінь свого народу, а також на потребі шанобливого ставлення до культур і звичаїв інших народів. У проєкті зазначається про те, яким має

бути сучасний підручник: «Стрижем оповіді в підручнику, поза сумнівом, має виступати український етнос як серцевинний стрижень національної історії» [7, с. 12]. Підручник має: розповідати про історичне минуле України з урахуванням різноманітних подій, явищ, процесів; показати різноманітність культур та етносів, які жили поруч з українцями і не є «чужими», а такими, що творили спільну історію; спонукати пишатися культурною на етнічною багатоманітністю власної країни. Вищеназвані міркування, на наш погляд, створили необхідні передумови для інтеграції дітей не тільки в регіональну історію, а й у простір полікультурності. Так, фіксація уваги на Кримському півострові неодмінно призводить до включення в наратив української історії, скажімо, кримських татар.

У 1990-х рр. серед істориків та тих, хто визначав зміст шкільної історичної освіти стрімко посилював позиції україно/етноцентризм, а минувшина Батьківщини прописувалася у ракурсі політичної історії. Лише з часом з'явилися, скажу так, прибічники історії в її мозаїчних етнічних проекціях. Серед тих, хто в ті роки звернув увагу на полікультурний простір України і запропонував його вивчення учнями – С. Терно. Ключовим для нього є співвідношення національної ідентичності та культурного різноманіття. Він переконаний, що осмислення своєї самості, як і полікультурного світу, учні повинні здійснювати самі. Зміст навчальних програм, на його думку, потрібно побудувати на засадах контроверсійності, що спонукатиме вчителів до організації проблемного навчання. Як приклад – «Запорізька Січ та Кримське ханство: закляті вороги чи цивілізаційний симбіоз?» [23, с. 5].

Тим часом І. Гирич запропонував варіант проблемно-тематичного принципу: модернізація змісту етнічного компоненту [1]. На думку В. Мисана така концепція не є влучною, оскільки учні не зможуть якісно опрацювати та застосовувати матеріал. У свою чергу, він запропонував принцип регіональної історії: вивчати свого сусіда, його культуру, звичаї, традиції [11]. На наш погляд, запропонований ним підхід має як позитивні, так

і негативні аспекти: з одного боку, він дозволяє вводити «сусідів» у суб'єкти регіональної історії, з другого – обмежує картину правдивого полікультурного світу. Наприклад, жителям Волинського регіону потрібно вивчати німців, поляків, чехів, євреїв, водночас представники інших національних меншин (кримських татар, вірмен, греків) опиняються поза увагою.

Іншою моделлю, що могла б розв'язати проблему реалізації принципу полікультурності, яку наводить В. Мисан, є впровадження спецкурсів у середній та старшій школах. У пояснювальній записці до програми в одній із програм «Полікультурна історія України» (2012 р.) він пропонує завдання: «сформувані в сучасних школярів уявлення про особливості історичного розвитку України як результат взаємодії всіх тих народів, що обрали її територію місцем проживання» [10, с. 23]. Тим не менш, у змісті навчального матеріалу лише один урок присвячено кримським татарам. Зокрема, при вивченні теми «Міграційні процеси в історії України» учням запропоновано підготувати відповіді на питання: «Як вплинула депортація кримських татар у 1944 р. на їхню долю та сучасні відносини з народами, що проживають у Криму?» [10, с. 24]. Після уроку здобувачі освіти мають вміти оперувати поняттями «геноцид», «депортація», «історична батьківщина», «ностальгія», «переселенці», «примусове переселення», «реадаптація» [10, с. 24]. Звернемо увагу на те, що В. Мисан використовував поняття «геноцид» вже в 2012 р., тим часом як Верховна Рада України офіційно кваліфікувала цим терміном депортацію кримськотатарського народу у 2015 р.

У змісті навчального матеріалу з теми «Місто як перетин культур і цивілізацій» Сімферополь, чи інші міста Кримського півострова не згадуються. Таку ж тенденцію не присутності кримськотатарської тематики спостерігаємо і в наступних темах [10, с. 25].

Відмова від прочитання історії України в опції її етнічної більшості простежується в проєкті «Концепції безперервної історичної освіти в Україні», що з'явилася в середині 1990-х рр. Автори цього документу віддали

належне культурі, її колосальному потенціалу в процесі формування свідомості індивіда. Дійовими особами, як йшлося в проєкті, є «як українці, так і всі інші народи, які жили або живуть на території України... Від кемерійців до половців, Кримське ханство, етнічні спільноти, що з'явилися в ході урядової колонізації Новоросії та Бессарабії» [5, с. 15].

Серед чинників, які педалювали зосередження уваги на питаннях полікультурності та толерантності – євроінтеграційний курс України. Згадаймо, наприклад, про те, що в 1995 р., Україна вступила до Ради Європи. Цей крок спонукав ратифікацію нею низки документів. З-поміж них – «Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» (20 січня 2010 р.). 10-ю статтею («Освіта й підвищення інформованості громадськості») цієї Конвенції передбачено сприяння Сторонами розумінню форм культурного самовираження (у т. ч. й шляхом програм у галузі освіти) [4].

На тлі вищесказаного проаналізуємо навчальні програми для 9-11 класів з історії України, фокусуючи увагу на Кримському півострові та тамтешніх татарах. У рік, коли ухвалено вищеназвану Конвенцію оприлюднено навчальну програму з історії України для 10-11 класів. У її пояснювальній записці одноразово згадується про «діалог різних культур» разом з такими змістовими лініями як «взаємини», «повсякденне життя», «психологія суспільства», «духовність», «взаємовплив» та інші [19, с. 2].

Вищеназвана програма сформульована на засадах україноцентризму. Кримська тематика з'являється у змісті навчального матеріалу під час вивчення тем «Україна в роки Другої світової війни» (зокрема, йдеться про примусове виселення з Криму в східні райони СРСР татар, греків, вірмен) та «Україна в умовах політичної та економічної лібералізації», де включено пункт «Входження Кримської області до складу УРСР» [19, с. 9]. Промовисто, що серед державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів знання про історію кримських татар не передбачені.

Дещо іншою є програма для профільного рівня (суспільно-гуманітарного або істо-

ричного напрямку). Під час вивчення теми «Українська революція» разом з Донецько-Криворізькою та Одеською республіками згадується й Кримська. Із вивченням бойових дій на території України окреслено червоний терор у Криму. Окремою підтемою Кримська республіка подається при вивченні Нової економічної політики. Зокрема, після засвоєння матеріалу здобувач освіти має вміти аналізувати національну політику УСРР на прикладі утворення і діяльності Кримської АСРР. Проблема депортації кримських татар 1944 р. залишається у вивченні історії Другої світової війни. Учень/ця має вміти аналізувати та описувати національну політику Кремля щодо народів Криму [21, с. 33]. Таким чином, у програмах 2010 р. простежується дискурс регіоналістики (Кримський півострів) тим часом як елементи історії кримських татар є мінімальні.

Зміни у навчальних програмах відбуваються після затвердженого Кабінетом Міністрів України Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти 2011 р. Так, у 2012 р. вийшла оновлена програма з історії для 5-9 класів. У її пояснювальній записці в контексті змісту описано питання, яким приділено особливу увагу: «історії ідей та духовних зрушень, соціального та повсякденного життя, взаємовідносинам, взаємовпливу та діалогу культур різних народів» [15, с. 7]. Вперше структурною складовою програми стають спеціальні уроки – практичні заняття. Вони мають сприяти набуттю здобувачами освіти різних навичок та умінь, розумінню важливих категорій та процесів, серед яких поняття культурної різноманітності [15, с. 7].

Проаналізуємо, чи остання відображена у змісті навчальних програм. Для прикладу, візьмемо програму з історії України для 9 класу. Звернемо увагу, що при повторенні вивченого матеріалу та вступі до курсу, згідно з державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки, учень має вміти показувати на карті «території розселення українців». Про інші етнічні групи не згадується. Проте вже у наступній темі «Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.»

з'являється полікультурний компонент змісту навчального матеріалу. Головним чином, він зводиться до практичного заняття: «Полікультурний характер українського суспільства», у результаті якого здобувачі освіти мають вміння «описувати становище населення і повсякденне життя українців та іншоетнічних груп», «характеризувати полікультурність українського суспільства» [16, с. 18].

При вивченні наступних розділів курсу присутність Іншого в націотворчому, політичному чи культурному контекстах не простежується. Можемо констатувати, що у програмі є певні вклинення полікультурності, але, все ж, під фокусом вивчення історії етнічних українців, а відображення інших етнічних спільнот є недостатнім. Історія кримськотатарського народу взагалі відсутня. Сучасні напрацювання вчених свідчать, що вони не досягли консенсусу в питанні включення історії національних спільнот у загальноукраїнський історичний контекст.

Державна політика в царині освіти зазнала зміни, коли виникла загроза територіальній цілісності України в умовах неоголошеної Російською Федерацією «гібридної війни». Вона актуалізувала завдання відновлення та збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності здобувачів освіти. Відповідно до нових викликів змінюється навчальна освітня програма з історії України, у якій займають більш знакове місце теми, які ще вчора були на манівцях.

Вже у 2015 р. вийшла оновлена навчальна програма для 5-9 класів. У її пояснювальній записці з-поміж іншого з'являється суттєве, на наш погляд, доповнення мети історичної освіти: «толерантність до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур». А одним із принципів, на яких ґрунтується відбір програмного матеріалу, є полікультурний, який «акцентує увагу на органічній єдності культури, мови, традицій і звичаїв, які забезпечують наступність і спадковість поколінь власного народу, а також на потребі шанобливого ставлення до культур і звичаїв інших народів» [13, с. 2].

Вивчення програми для 9 класу свідчить про концентрацію уваги у кожній темі на етнічних українцях. Етнічний склад насе-

лення у програмі відсутній. Не згадуються й події Кримської війни, депортації татар після її завершення, кримськотатарське національне відродження тощо. При вивченні культурного життя не передбачене ознайомлення з культурними надбаннями інших народів, що проживали «поруч».

Полікультурний компонент у програмі 2015 р., на наш погляд, ледь помітний. В основному він зводиться до теми «національна ідея», в якій пропонується розглянути «участь представників різних етносів в українському визвольному русі» [13, с. 23]. Дещо іншим є стан справ у програмах 2016 р. Так, у 9 класі з'являються нові пункти змістового наповнення шкільного історичного курсу: «Кримська (Східна) війна 1853–1856 на українських землях», «національне відродження кримських татар. І. Гаспринський». При цьому, у вимогах до засвоєння та застосування учнями матеріалу про названі теми не йдеться [14].

У новій програмі з історії для 10-11 класів 2016 р. акцентується увага на дотриманні оптимальних пропорцій між загальнонаціональною історією, регіоналістикою й історичним краєзнавством, зокрема, наголошено на подіях, які відбувалися на західноукраїнських землях, Сході України і в Криму. Принцип полікультурності є серед основних, на яких ґрунтується зміст навчального матеріалу [18].

Попри те, що декларується необхідність збереження та збагачення українських культурних традицій, шанобливе ставлення до національних святинь, української мови, історії, формування культури міжетнічних і міжособистісних взаємин змістове наповнення шкільної історичної освіти базується на україноцентризмі. Це, відповідно до програми, має сприяти вихованню в особистості рис патріота України, людини з гуманістичними та демократичними цінностями.

У змісті навчального матеріалу кримська проблематика розглядається у темах: «Початок Української революції», «Боротьба за українську державність», «Встановлення та утвердження радянського тоталітарного режиму», «Україна в роки Другої світової війни», «Україна в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства» та ін. На відмінну

від попередньої, у програмі 2016 р. новими для опрацювання є «події 1917 у Криму», «Курултай та Кримська Народна Республіка», «похід П. Болбочана у Крим», «Кримські крайові уряди», «Кримськотатарський національний рух. М. Джемільєв», «Створення автономної республіки Крим», «Повернення кримських татар на історичну батьківщину», «Статус Криму», «Анексія та тимчасова окупація Криму Російською Федерацією» [18].

Відтак, політична історія Криму у навчальних програмах 2016 р. представлена ширше, ніж у попередніх. Вона бачиться складовою регіональної історії, що є цілком виправданим і закономірним. Водночас як перша, так і друга програми не передбачають знайомства здобувачів освіти з культурною колористикою регіону, що, на нашу думку, не є оптимальним, оскільки зменшує шанси формувати в старшокласників знання про культуру т. зв. сусідів, а отже й полікультурну компетентність.

Наступні зміни у програмах були продиктовані державною політикою у сфері реформування загальної середньої освіти під назвою «Нова українська школа» (2016 р.) та результатами громадського обговорення на сайті EdEra [8, с. 2].

У пояснювальній записці сформовано оновлене пояснення мети історичної освіти і компетентнісний потенціал предмета. Зокрема, йдеться про образ випускника основної школи, який має бути носієм української культури та поважати культуру інших народів [17, с. 2]. Програми передбачають реалізацію й міжпредметних змістових ліній. Зокрема, однією з таких є «культурна самосвідомість», яка сприятиме становленню учня як особистості, «яка розуміє роль культури у формуванні мислення, усвідомлює зміни різних культур упродовж історії, має уявлення про різноманіття культур та їх особливості, цінує свою культуру і культурну багатоманітність світу» [8, с. 3].

Оскільки міжпредметні та предметні змістові лінії співголосні з ключовими компетентностями, можемо стверджувати, що у 2017 р. з'являються ознаки формування полікультурної компетентності, яка є частиною ключової компетентності «обізнаність та самовира-

ження у сфері культури». Остання декларує уміння здобувачів освіти «...розвивати власну культурну ідентичність у багатокультурному світі», «зіставляти досягнення української культури з іншими культурами», «повагу до культур інших народів», «відповідальну поведінку та піклування про пам'ятки української і світової культури», «відкритість до міжкультурного діалогу» [17, с. 4].

Далі з'ясуємо, як/чи (відповідно до мети та компетентнісного підходу) відображені маргінальні групи (кримські татари) у змісті навчальних програм для 9-11 класів. Так, у змісті навчально-пізнавальної діяльності для учнів 9 класів у повторенні вивченого матеріалу з'являються нові пункти: «Іншоетнічні групи на території України: поляки, росіяни, кримські татари, євреї, німці та інші», «смуга осілості» для євреїв» [22]. Вже відомими є теми: «Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр.», «Національне відродження кримських татар. Ізмаїл Гаспринський» [22, с. 20]. Аналогічно до змісту, вони відображені у результатах навчально-пізнавальної діяльності учнів, що є новим в порівнянні з попередніми програмами.

Цікавими, на наш погляд, є зміни у темах культури. Зокрема, пункт «доля української жінки» (2015 р.) трансформується у «становище жінки» (без приставки «української»). Запропонована програмою 2012 р. практична робота «Полікультурний характер українського суспільства» переходить у тему «Українські землі у складі Австро-Угорщини в др. пол. XIX ст.» і звучить як «культурне життя євреїв/поляків/німців на території України в XIX ст.». У програмах 2017 р. в темах «Повсякденне життя та культура» зникає надмірна фіксація на українському, а відтак формуються нові зміст та результати навчально-пізнавальної діяльності. Наприклад, здобувачі освіти мають розуміти «причинно-наслідковий зв'язок між модернізаційними процесами та змінами в житті і побуті людини», «розпізнавати й описувати пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва, виконані під впливом художніх принципів класицизму і романтизму» тощо. Тобто, від вчителя буде залежати як подавати матеріал: у призмі укра-

їноцентризму, чи вводити полікультурний компонент [17; 22].

Для 10-11 класів у програмі 2018 р. залишаються пункти «Події 1917 р. в Криму», «Курултай та Кримська Народна Республіка», «Депортація кримських татар та інших народів Криму». З'являються нові теми для практичних занять. Наприклад: «Українська революція: загальноукраїнський і регіональний вимір», (що, на нашу думку, дасть більше можливостей для ознайомлення здобувачів освіти з історією етнічних груп, в тому числі кримських татар); «Входження Кримської області до складу УРСР: міфи та реальність». У тематичних блоках «Відновлення незалежності України» та «Становлення України як незалежної держави» появилися нові в порівнянні з попередніми програмами пункти щодо Криму. Наприклад, «Меджліс кримськотатарського народу», «Питання адміністративно-політичного статусу Криму» [12].

Зазначимо, що зі зміною зовнішньо/внутрішньо політичних реалій змінюється вектор змісту навчальних програм з історії. Кримська тематика все частіше простежується у шкільному історичному курсі. Промовистими є методичні рекомендації щодо викладання освітньої галузі «суспільствознавство» в 2021/2022 рр. Зазначено, що «з метою збереження у ментальній свідомості українських учнів історії тимчасово окупованих територій та на виконання Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя акцентувати під час вивчення тем, присвячених економічному, культурному та релігійному розвитку українських земель, питання історичної та культурної єдності українських територій» [9, с. 5]. Рекомендації стосуються й проведення виховних заходів. Серед таких 26 лютого – День спротиву оку-

пації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, 18 травня – депортація кримських татар та інших народів Криму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, особливістю появи іншого в шкільному курсі історії є те, що спонукою до цього був пропагований Заходом в Україні принцип толерантності. Він актуалізував питання об'єкту на який спрямовувався, а відтак науковців та освітян поступово увага почала зосереджуватися на невідоміючих етнічних групах. Це означило дилему: етноцентризм у граднаративі чи фіксація всього розмаїття тих, хто на різних історичних етапах проживав і/чи проживає в Україні.

Кримські татари, як і інші етнічні групи, тривалий час залишалися на узбіччі уваги тих, хто укладав навчальні програми для здобувачів освіти. Ця ситуація змінилася внаслідок внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників. Серед останніх – з одного боку, євроінтеграційні прагнення України, з другого, анексія Криму Російською Федерацією; а з-поміж внутрішніх – визнання Верховною Радою України депортацію кримських татар їх геноцидом, зосередження уваги на проблемі територіальної цілісності. А відтак Крим став помітним сюжетом політичної історії України, в той час як соціокультурна самотність кримських татар прочитується у навчальних програмах лише невиразною штрихпунктирною лінією.

Перспективи подальших досліджень будуть зумовлюватися як зовнішньополітичними чинниками, так і ціннісними вподобаннями тих, хто укладатиме нові програми з історії. Моніторинг змін у документах, що виходитимуть з-під «пера» МОН України та відображатимуться в підручниках будуть віддзеркалювати ступінь послугування ними європейськими політичними цінностями та перспектив їх засвоєння школярами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гирич І. Варіант проблемно-тематичного принципу побудови програми з історії України для 10 класу. *Історія в школах України*. 2010. № 3. С. 26–31.
2. Історична освіта в полікультурному суспільстві: виклики та перспективи для України : Матеріали міжнародного круглого столу (Київ, 14 липня 2010 р.). К. : Інститут історії України НАН України, 2011. 149 с.
3. Касьянов Г., Полянський П., Гирич І. Підручник з історії: проблеми толерантності. Чернівці : «Букрек», 2012. 128 с.

4. Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text (дата звернення: 12.05.2022).
5. Концепція безперервної історичної освіти в Україні. Проект. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1995. № 8. С. 11–21.
6. Концепція літературної освіти. Єдність національної гуманітарної освіти в поліетнічних умовах України. Проект. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 23. С. 24–28.
7. Концепція та програми викладання історії України в школі (проекти) : Матеріали IV та V Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти» / Упорядкування – Наталя Яковенко, Людмила Ведмідь. К. : ВД «Стилос», 2009. 126 с.
8. Методичні рекомендації про викладання навчальних предметів у загальноосвітніх навчальних закладах у 2017/2018 навчальному році. *Історія в рідній школі*. 2017. № 9. С. 2–6.
9. Методичні рекомендації щодо викладання освітньої галузі «суспільствознавство» у закладах загальної середньої освіти в 2021/2022 навчальному році. *Історія. Правознавство. Громадянська освіта. Історія в рідній школі*. 2021. № 4. С. 2–15.
10. Мисан В. Полікультурна історія України. Програма спецкурсу. *Історія в школах України*. 2012. № 5. С. 27–31.
11. Мисан В. Полікультурність у змісті шкільної історії: вимога часу чи забаганка науковців? *Історія в школах України*. 2012. № 5. С. 23–26.
12. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України, Всесвітньої історії. 11 клас. *Історія в рідній школі*. 2018. № 3. С. 2–12.
13. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. *Історія України. Всесвітня історія, 5–9 класи. Історія в рідній школі*. 2015. № 9. С. 2–28.
14. Навчальна програма з історії України. 9 клас. *Історія в рідній школі*. 2016. № 11. С. 2–5.
15. Навчальна програма з історії для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 7–11.
16. Навчальна програма з історії для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. 9 клас. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 9. С. 18–20.
17. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи. *Історія України 5–7 клас, Всесвітня історія 5–6 клас. Історія в рідній школі*. 2017. № 7–8. С. 4–22.
18. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів *Історія України, 10–11 класи. Рівень стандарту / Академічний рівень. Історія в рідній школі*. 2016. № 7–8. С. 2–9.
19. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів *Історія України, 10–11 класи. Академічний рівень. Історія в рідній школі*. 2010. № 11–12. С. 13–28.
20. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів *Історія України, 10–11 класи. Профільний рівень. Історія в рідній школі*. 2010. № 11–12. С. 29–54.
21. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів *Історія України, 10–11 класи. Рівень стандарту. Історія в рідній школі*. 2010. № 11–12. С. 2–12.
22. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи. *Історія України, 8–9 клас, Всесвітня історія, 8–9 клас. Історія в рідній школі*. 2017. № 9. С. 7–27.
23. Терно С. Як знайти виважений спосіб викладання національної ідентичності та культурної різноманітності в шкільному курсі історії. *Історія в школах України*. 2009. № 1–2. С. 4–8.

“LOST”: CRIMEA AND CRIMEAN TATARS IN THE CONTENT OF SCHOOL HISTORY EDUCATION

POPOVA KATERYNA

History teacher of Rivne school № 19,
postgraduate student of the Department of Theory and Methods of Teaching
Rivne State University of the Humanities

Research problem. *The article deals with the representation of the Crimean peninsula and the Crimean Tatars in the content of school history education. This research task has been fulfilled by analyzing the curricula of the History of Ukraine in grades 9–11. The research states that the precondition for the appearance of the image of the Other in the school history course was the popularization of the idea of tolerance by Western grant donors in Ukraine.*

The author's position is based on the assertion that the content of school history education is influenced by foreign and domestic political factors: European integration processes, the annexation of Crimea by the Russian Federation, the introduction of the “New Ukrainian School” system and more.

Studying these and other factors, the author notes changes in the content of history curricula. The research has revealed that these changes are marked by the representation of the history of Crimea in political discourse, while social and cultural processes are only partly reflected. This makes it difficult for students to get acquainted with the representatives of otherness, to be aware of the functioning of intercultural communication and the interaction of cultures. Thus, according to the research, such a situation does not create optimal preconditions for the formation of multicultural competence of students.

Purpose of the research: to analyze the (non-)presence of the Crimean Peninsula and Crimean Tatars in the content of the school course of the History of Ukraine in 9-11 grades.

Research methods: retrospective, analysis and synthesis, generalization, induction.

Main research results. The research has proven the influence of foreign and domestic political factors on changing the content of school history education. This is confirmed by the evolution of the representation of the history of the Crimean peninsula and Crimean Tatars.

Scientific novelty of research results. The subject of the article has not yet been studied in domestic pedagogy. The perspective proposed by the author is that the regional history and the image of the Other appearing in it is the optimal pedagogical strategy, which creates preconditions for the representation of non-dominant groups in school history course. Their subjectivity in factual material is a platform for the formation of tolerance and multicultural competence of students.

Conclusion and author's specific proposals. The content of the school history course is changing not so much as a result of the refusal of the authors of school history programs from Ukrainian ethnocentrism, but as a result of foreign and domestic political factors. Nevertheless, the author evaluates these changes positively, interprets them as those that revive the real multicultural space of Ukraine and contribute to the formation of tolerance and multicultural competence of students. The author proposes to carry out further monitoring of educational programs, considering them as normative documents that demonstrate the perspective of "Ukrainian ethnocentrism – multicultural history" changes.

Keywords: Crimean Peninsula, Crimean Tatars, curricula, educational content, multicultural competence, Other.

REFERENCES

1. Hyrych I. (2010). Variant problemno-tematychnoho pryntsypu pobudovy prohramy z istorii Ukrainy dlia 10 klasu. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, no. 3, pp. 26–31 [in Ukrainian].
2. Istorychna osvita v polikulturnomu suspilstvi: vyklyky ta perspektyvy dlia Ukrainy: Materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu (Kyiv, 14 lypnia 2010 r.). K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. 149 p. [in Ukrainian].
3. Kasianov H. Polianskyi P. Hyrych I. (2012). Pidruchnyk z istorii: problemy tolerantnosti. Chernivtsi: "Bukrek", 128 p. [in Ukrainian].
4. Konventsii pro okhoronu ta zaokhochennia rozmaittia form kulturnoho samovyrazhennia. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text (accessed 12 May 2022) [in Ukrainian].
5. Kontsepsiia bezpererвної istorychnoi osvity v Ukraini. Proekt (1995). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, no. 8, pp. 11–21 [in Ukrainian].
6. Kontsepsiia literaturnoi osvity. Yednist natsionalnoi humanitarnoi osvity v polietnichnykh umovakh Ukrainy. Proekt (1992). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*, no. 23, pp. 24–28. [in Ukrainian].
7. Kontsepsiia ta prohramy vykladannia istorii Ukrainy v shkoli (proekty): Materialy IV ta V Robochoi narady z monitorynhu shkilnykh pidruchnykiv istorii Ukrainy "Kontsepsiia istorychnoi osvity". Uporiadkuvannia ta redaktsiia Natalia Yakovenko, Liudmyla Vedmid. K.: VD "Stylos", 2009. 126 p. [in Ukrainian].
8. Metodychni rekomendatsii pro vykladannia navchalnykh predmetiv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh u 2017/2018 navchalnomu rotsi (2017). Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. *Istoriia v ridnii shkoli*, no. 9, pp. 2–6 [in Ukrainian].
9. Metodychni rekomendatsii shchodo vykladannia osvitnoi haluzi "suspilstvoznavstvo" u zakladakh zahalnoi serednoi osvity v 2021/2022 navchalnomu rotsi. *Istoriia. Pravoosvitstvo. Hromadianska osvita* (2021). *Istoriia v ridnii shkoli*, no. 4, pp. 2–15 [in Ukrainian].
10. Mysan V. Polikulturna istoriia Ukrainy (2012). Prohrama spetskursu. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, no. 5, pp. 27–31 [in Ukrainian].
11. Mysan V. Polikulturnist u zmisti shkilnoi istorii: vymoha chasu chy zabahanka naukovtsiv? (2012). *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, no. 5, pp. 23–26 [in Ukrainian].
12. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z istorii Ukrainy, Vsesvitnoi istorii. 11 klas (2018). *Istoriia v ridnii shkoli*, no. 3, pp. 2–12 [in Ukrainian].

13. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Istoriiia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia, 5–9 klasy (2015). *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 9, pp. 2–28 [in Ukrainian].
14. Navchalna prohrama z istorii Ukrainy. 9 klas (2016). *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 11, pp. 2–5 [in Ukrainian].
15. Navchalna prohrama z istorii dlia 5–9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (2012). *Istoriiia v suchasni shkoli*, no. 7–8, pp. 7–11 [in Ukrainian].
16. Navchalna prohrama z istorii dlia 5–9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 9 klas (2012). *Istoriiia v suchasni shkoli*, no. 9, pp. 18–20 [in Ukrainian].
17. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv 5–9 klasy. Istoriiia Ukrainy 5–7 klas, Vsesvitnia istoriia 5–6 klas (2017). *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 7–8, pp. 4–22 [in Ukrainian].
18. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv Istoriiia Ukrainy, 10–11 klasy. Riven standartu (2016) / Akademichni riven. *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 7–8, pp. 2–9 [in Ukrainian].
19. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv Istoriiia Ukrainy, 10–11 klasy. Akademichni riven (2010). Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu. *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 11–12, pp. 13–28 [in Ukrainian].
20. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv Istoriiia Ukrainy, 10–11 klasy (2010). Profilnyi riven Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu. *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 11–12, pp. 29–54 [in Ukrainian].
21. Prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv Istoriiia Ukrainy, 10–11 klasy (2010). Riven standartu. Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu. *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 11–12, pp. 2–12 [in Ukrainian].
22. Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv 5–9 klasy. Istoriiia Ukrainy, 8–9 klas, Vsesvitnia istoriia, 8–9 klas (2017). *Istoriiia v ridnii shkoli*, no. 9, pp. 7–27 [in Ukrainian].
23. Terno S. Yak znaity vyvazhenyi sposib vykladannia natsionalnoi identychnosti ta kulturnoi riznomanitnosti v shkilnomu kursi istorii (2009). *Istoriiia v shkolakh Ukrainy*, no. 1–2, pp. 4–8 [in Ukrainian].